

А. Крусян

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ВЛАДА В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Сучасний український конституціоналізм як публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження прав і свобод людини передбачає відповідну організацію державної влади, яка повинна бути, передусім, демократичною та обмеженою (самообмеженою) на користь громадянського суспільства, прав та інтересів людини і громадянина.

Сутність, джерела, організація і форми здійснення державної влади мають основоположне значення для формування системи вітчизняного конституціоналізму, в якій державна влада є не тільки об'єктом обмеження (самообмеження), але й здійснює інструментальну роль у забезпеченні реалізації і захисту принципів конституціоналізму та досягнення його мети — утвердження конституційно-правової свободи людини. Звідси у системі конституціоналізму державна влада набуває особливих сутнісних властивостей (реальність її самообмеження та здатність виконувати вказану інструментальну роль).

Водночас, придбаючи в системі конституціоналізму оновлених якісних характеристик, державна влада при цьому зберігає притаманні їй властивості, перш за все, виходячи з того, що головним завданням функціонування державної влади є визначення напрямів і способів, шляхів і цілей розвитку суспільства і самої держави як політичної організації суспільних відносин, відповідно до об'єктивних потреб суспільства, їх юридичне закріплення в нормах позитивного права, контроль їх дотримання, корекції [1, с. 182].

В юридичній літературі виділяють різні характеристики державної влади.

Наприклад, за В. Є. Чиркіним, державна влада — це «соціально-політичне» явище. Вона має верховенство в суспільстві, тобто це «верховна публічна влада» [2, с. 11], «спеціалізований апарат для регулювання суспільних відносин, використовує право і можливість легалізованого і легітимного примушення» [3, с. 44]. Французький дослідник Ж.-П. Жакке вважає, що державна влада характеризується трьома ознаками: персоніфікованістю, суверенністю, обов'язком дотримання права [4, с. 39]. Представники української правової науки державну владу розглядають як «найбільш загальну за природою і по суті універсальну за сукупністю суб'єктів владу, що реалізується у суспільстві» [5, с. 71]. Наведені властивості державної влади є обґрунтованими і відображають її природу.

Слушним та таким, що кореспондує мету сучасного українського конституціоналізму, є визначення державної влади в Україні, яке надає Ю. О. Фрицький. На думку вченого, державна влада в Україні, виходячи з її легітимності та підпорядкованості єдиному джерелу влади — народу, принципів верховенства права, розподілу влади, полягає в організації і функціонуванні всіх гілок влади, спрямованих на реалізацію завдань, функцій і повноважень згідно з загальнодержавними програмами, для досягнення мети Української держави — забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя [6, с. 91].

Системний аналіз теоретичних напрацювань, досвід конституційно-правової практики дозволяють виділити основні характеристики державної влади у системі сучасного українського конституціоналізму, а саме, державна влада: належить народу, який є її «єдиним дже-

релом» (ст. 5 Конституції України); розповсюджується на всю територію держави, здійснюється від імені держави, реалізується за її прямою чи непрямою участю через систему органів державної влади та місцевого самоврядування (здійснення делегованих повноважень); є суверенною при дотриманні принципу узгодження з суверенітетом народу та конституційно-правовою свободою людини; діє на користь всього суспільства та в інтересах людини при дотриманні принципу пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами; як явище єдина, цілісна при організаційному її поділі на законодавчу, виконавчу та судову для досягнення єдиної мети — конституційно-правової свободи людини; є інституціоналізованою, вона реалізується спеціалізованим державним апаратом, діяльність якого спрямована, перш за все, на забезпечення прав і свобод людини; її відрізняє монопольне право на законотворчість, правосуддя, державний примус, що реалізується на основі демократичних принципів та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; обмежена функціонуванням громадянського суспільства, наявність якого є, водночас, передумовою сучасного конституціоналізму та також обмежена іншими конституційними способами та механізмами. Таке обмеження державної влади ставить межі її поширення відповідно до сутності, мети та принципів сучасного українського конституціоналізму. Якщо громадянське суспільство — це соціальне обмеження державної влади, дія принципу верховенства права — це її правове обмеження, то організаційно-функціональним засобом обмеження державної влади є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову владу при функціонуванні механізму стримувань і противаг, в результаті якого одна влада може обмежувати іншу. Крім того, обмеження державної влади ґрунтується на принципі встановлення меж її суверенного впливу, виходячи з концепту народного суверенітету та конституційно-правової свободи людини.

У зв'язку з цим для характеристики державної влади в системі конституціоналізму особливе значення мають дві її властивості: перша властивість сутнісного характеру — суверенність влади; друга властивість організаційного характеру — її поділ на законодавчу, виконавчу та судову.

Визначальною засадою концепції обмеження (самообмеження) державної влади є принцип суверенітету. Більше того, на думку французького дослідника Ж. Мере, «принцип суверенітету є політичним явищем, адже він формує життя людської спільноти, яке прямо залежить від збереження цілісності свого спільного буття і своєї свободи» [7, с. 7]. Принцип суверенітету належить до числа політико-правових засобів, за допомогою яких здійснюється збереження організованої людської спільноти, її свободи, а також свободи кожної людини, що має важливе значення для досягнення мети конституціоналізму.

Теорія суверенітету, маючи глибоке історичне коріння, зазнавала сутнісних змін із розвитком науково-правової і політичної думки, з демократизацією соціуму та конституціоналізацією публічної влади.

Зокрема, у контексті конституціоналізму, як один із напрямів розвитку цієї теорії, обґрунтованим є виділення концепції обмеження державної влади (її суверенного впливу) народним суверенітетом через визнання його первинності та пріоритету.

Суверенітет народу, виражений в народовладді, реально виявляється і реалізується в суверенітеті державної влади, будучи його основою, базисом в демократично організованому суспільстві, оскільки «субстанція держави — народ. Іншої субстанції у держави немає і не буває» [8, с. 17]. При цьому народний суверенітет є домінуючим. Так, на думку Конституційного Суду України, «положення «носієм суверенітету ... є народ» (ст. 5 Конституції України. — **А. К.**) закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи держав-

ної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу» [9]. Юридично точно та науково обґрунтовано розкриває зміст поняття народного суверенітету Л. Т. Кривенко. Вчена підкреслює, що «головне в ньому (в народному суверенітеті. — **А. К.**) — похідність влади від народу, належність влади народові та здійснення влади народом» [10, с. 94]. При цьому слушно зазначається: «Суверенітет народу означає, що народ здійснює управління всіма державними та суспільними справами безпосередньо та через систему як державних, так і недержавних органів» [10, с. 95]. Сучасні українські вчені-правознавці резюмують «невідчужуваність народного суверенітету», який ніхто, у тому числі держава, не може узурпувати та «невід'ємне право» народу на власну державу. У цьому контексті держава розглядається як «така організація влади, що покликана служити народу та суспільству» [11, с. 640].

Народний суверенітет тісно пов'язаний з національним суверенітетом, що детермінує проблему їх співвідношення у демократичному суспільстві.

Поняття суверенітету нації виникає в ХХ ст. як право нації на самовизначення, аж до створення національної держави. Однак, якщо національний суверенітет розглядати тільки так, то може виникнути проблема суперечності народного і національного суверенітету, оскільки домінанта однієї нації, виражена у створенні держави, може призвести до утиску інтересів інших націй і народностей, які становлять народ. Тому національний суверенітет в демократичній конституційній державі повинен діалектично поєднуватися з народним суверенітетом і виражатися, передусім, у втіленні інтересів титульної (найбільш численної) нації та в праві інших націй (національних меншин, народностей тощо) на збереження своєї ідентичності, реалізації мовних прав (право використовувати свою національну мову в державній сфері, у спілкуванні з державними органами, установами, організаціями тощо), освітніх прав (заборона

всіх форм расової дискримінації при реалізації права на освіту, навчання рідною мовою, її вивчення, право на створення освітніх установ тощо), культурних прав (збереження і розвиток культури, релігії, традицій і звичаїв, за умови, що вони не суперечать національному праву та міжнародним стандартам тощо). Формами реалізації цих та інших прав можуть бути: національно-культурна автономія, створення національно-державних (автономних) одиниць у складі держави, участь на рівній недискримінаційній основі в представницьких та інших органах державної влади та місцевого самоврядування тощо.

У контексті конституціоналізму важливе значення має концепція обмеження принципу народного суверенітету правами особи. Так, І. О. Кравець зазначає, що «деспотизм народовладдя має для прав особи нітрохи не менш згубний характер, ніж будь-який інший деспотизм», тому «суверенітет народу обмежений в демократичній конституційній державі суверенітетом особи» [12, с. 196–197]. Виходячи з викладеної концепції конституційно-правової свободи людини, необхідно уточнення цієї позиції тим, що народний суверенітет має бути збалансований принципом визнання самоцінності людини, пріоритетом її прав і свобод перед іншими соціальними цінностями та інтересами, тому що абсолютне панування більшості таїть в собі не меншу небезпеку свободі особи, ніж недемократичне єдиновладне правління.

Аксіоматичним уявляється твердження А. Шайо про те, що «конституціоналізм, на відміну від вираження доктрини народного суверенітету в законах, прийнятих більшістю голосів, вважає недоторканими окремі права і цінності. У цьому світогляді конституція замість проголошення народного суверенітету стає чинником обмеження суверенітету, прагнучи запропонувати для цього відповідні інституціональні узгодження» [13, с. 12].

Таким чином, обмеження державної влади, зокрема, її суверенного впливу, у контексті конституціоналізму ґрунтується

ся на принципі первинності (домінанті) народного суверенітету щодо державного суверенітету. Народний суверенітет, у свою чергу, поєднується (є збалансованим) з національним суверенітетом та з принципом визнання самоцінності людини, пріоритетом її прав і свобод перед іншими соціальними цінностями та інтересами.

Обмеження державної влади відповідно до мети та принципів сучасного українського конституціоналізму детерміновано необхідністю обмеження (самообмеження) публічної влади за допомогою її відповідної організації.

Організація державної влади в системі сучасного українського конституціоналізму має ґрунтуватися, передусім, на принципі її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Основною метою принципу поділу державної влади в концепції конституціоналізму є її обмеження (самообмеження) на користь громадянського суспільства, прав та інтересів людини через запобігання їй обмеження можливості прагнення тих або інших сил до безмежної, свавільної влади. Не випадково у світовій конституційно-правовій практиці поділ влади сприймається як одна з ознак правової держави. Цей принцип став догмою конституційного права і покладений в основу конституційної організації державної влади у багатьох країнах [14, с. 334]. Не є винятком і Україна, організаційною основою здійснення державної влади в якій є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України).

Сучасна концепція принципу поділу влади, особливо в контексті конституціоналізму, має певні відмінності від класичного її викладу. Зокрема, акцент робиться не тільки на самостійність і незалежність законодавчої, виконавчої та судової влади, але й на теоретично обґрунтовану, практично апробовану і необхідну їх взаємодію на підставі системи стримувань та противаг. Так, досліджуючи проблеми теорії і практики парламентаризму, А. З. Георгіца справедливо виходить із того, що «гілки влади, яким би чином не були розділені, можуть і зобов'язані налагодити співробітництво

з тим, щоб діяти злагоджено, а це передбачає, як відомо, наявність засобів взаємодії» [15, с. 36–37]. Метою створення системи стримувань і противаг, як правильно зазначає Ю. О. Фрицький, є «реалізація принципу розподілу державної влади, а головне завдання і призначення цієї системи — забезпечення політичної стабільності та безперервності функціонування державної влади, узгодження дій усіх гілок цієї влади, недопущення кризи діяльності державного механізму» [6, с. 191–192].

У системі конституціоналізму принцип поділу влади передбачає створення такого організаційно-правового механізму, який обмежував би державну владу, передусім, для того, щоб всі органи державної влади здійснювали свої повноваження виключно на підставі та відповідно до конституції і законодавства, не намагаючись узурпувати владні повноваження один одного. Система стримувань та противаг передбачає наявність компетенційних можливостей взаємного впливу цих органів. На думку В. М. Шаповала, «стримування і противаги — це конституційно визначені компетенційні взаємозв'язки між державними органами (насамперед, між вищими органами держави) в контексті принципу розподілу влади» [16, с. 114]. Система стримувань та противаг також спрямована на забезпечення взаємодії між органами законодавчої, виконавчої та судової влади в процесі реалізації основної функції державної влади в системі конституціоналізму — утвердження і захисту інтересів громадянського суспільства, законних прав та свобод людини і громадянина.

Про необхідність системи стримувань та противаг йдеться в рішенні Конституційного Суду України № 4-рп від 1 квітня 2008 р. (справа про Регламент Верховної Ради України). Зокрема, в мотивувальній частині цього рішення зазначається: «Поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передба-

чає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та протигаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади» [17]. Ця правова позиція уявляється теоретично обґрунтованою та необхідною для сприйняття сучасною конституційною практикою в умовах формування вітчизняного конституціоналізму.

Основними елементами системи стримувань та протигаг у контексті конституціоналізму є: компетенційні можливості державних органів здійснювати взаємний контроль, дотримуючись ідеї, що незалежність гілок влади не означає їх безмежності (щодо функцій, повноважень, компетенції), навпаки, кожна з влад, захищаючи себе від можливого втручання, має контролювати та стримувати іншу владу, запобігаючи перевищенню повноважень, зловживанню владою; контроль за законодавчою владою, що здійснюється народом (наприклад, у процесі виборів та референдумів тощо); визначеній конституцією та законодавством термін повноважень органів державної влади та посадових осіб; взаємозалежність органів державної влади при їх формуванні та при призначенні посадових осіб; наявність конституційно визначених можливостей взаємного притягнення до конституційної відповідальності (право розпуску парламенту, вотум недовіри уряду з боку парламенту, імпічмент главі держави тощо); наявність визначених у конституції та законодавстві організаційно-правових форм та процесуально-процедурних засобів (механізмів), які було б спрямовано на врегулювання та подолання можливих конфліктів між органами державної влади; взаємодія органів законодавчої, виконавчої та судової влади з метою забезпечення конституційно-правової свободи людини.

В українській конституціоналістиці в контексті пошуку засобів забезпечення узгодженої дії органів законодавчої, виконавчої та судової влади з метою її ефективізації, аргументується слушна думка про те, що, «забезпечуючи рівновагу влад у процесі їх функціонуван-

ня і взаємодії, не можна забезпечити їх цілковиту рівновеликість; якась із влад має бути головною». Таке положення, за цією позицією, запобігатиме «шкідливій боротьбі за першість серед влад». У ролі першої серед перших «повинна виступати влада законодавча в особі представницького органу, або ж, що ще краще, самого народу» [18, с. 14]. Аналогічної позиції дотримується Л. Т. Кривенко, стверджуючи, що «в практичному плані надзвичайно важливо динамізувати всі напрями діяльності парламенту на основі додержання демократичних принципів, забезпечити фактичний примат парламенту в механізмі влади» [19, с. 71]. В. М. Шаповал дотримується іншої думки, вважаючи, що «в будь-якому випадку необхідно виходити з особливої (проте не першорядної чи пріоритетної) ролі законодавчої влади щодо виконавчої влади. З іншого боку ... можна визначити особливу роль виконавчої влади стосовно влади законодавчої». Звідси робиться висновок, що «розділені влади» виступають як однопорядкові» [20, с. 116].

Підтримуючи доктрину рівнозначності законодавчої, виконавчої та судової влад, слід, водночас, відзначити особливу роль законодавчої влади (виходячи з демократично-правової сутності конституціоналізму). При цьому враховувати, що така роль законодавчої влади є можливою лише за наявності дотримання нею принципів конституціоналізму, що також буде сприяти узгодженості та стабільності функціонування державної влади. За цієї умови вона може бути першою, але «першою серед рівних» (Б. М. Топорнін).

У контексті сучасного конституціоналізму важливе значення має субсидіарність гілок влади в процесі їх взаємодії, суть якої полягає у тому, що якщо в одній гілці влади бракує повноважень (чи здібностей) для здійснення своїх функцій, інша гілка влади допомагає їй своїми засобами, якщо це дозволяє конституція і немає заперечень з боку першої гілки влади [див.: 21, с. 242; 22, с. 242]. Як наголошується в юридичній літературі: «Завдяки такому підходу (субсидіарності. — **А. К.**) досягається

подвійний ефект — узгодженість і демократичність» [23, с. 15].

Сучасною юридичною наукою також висувається теорія про недостатність традиційної тріади влади та її доповнення іншими владами (контрольною, інформаційною тощо) [21, с. 243], що, уявляється, є темпорально зайвим і необґрунтованим у світлі теорії і практики сучасного конституціоналізму.

В умовах здійснення конституційної реформи в Україні проблема реалізації принципу поділу державної влади актуалізується. Це пов'язано з тим, що принцип поділу державної влади, який закріплений у ст. 6 Конституції України, виявився не досить досконалим і безумовним. Очевидно, що саме із цієї причини державна влада в Україні за попередні роки (у період за 2007–2010 рр.) переформовувалася та зазнала потрясіння (мається на увазі кампанія 2007 р. із «дострокового розпуску Верховної Ради України V скликання», позачергові вибори та відповідне формування Верховної Ради України VI скликання, а також наслідки правового та політичного характеру, пов'язані з ініціативою Президента (у жовтні 2008 року) щодо дострокового припинення повноважень Верховної Ради України VI скликання та прийняття відповідних Указів Президента України [24, 25, 26]) і переживала відповідні «стреси», спричинені неузгодженістю і відсутністю субсидіарності в діяльності органів законодавчої, виконавчої влади і глави держави.

Думається, що така «роз'єднаність» державної влади була викликана, здебільшого, причинами політичного характеру. Втім, для збереження балансу влади необхідно було б посилення відповідальності (зокрема, конституційного характеру) народних депутатів України за їхню діяльність в парламенті, а також нормативне закріплення (наприклад, передбачивши це в Регламенті Верховної Ради України) механізмів і організаційних форм, спрямованих на здійснення узгодженої роботи Верховної Ради України.

Крім того, обґрунтованою і такою, що заслуговує на схвалення, особливо в

контексті формування інституціонально-нормативної системи сучасного конституціоналізму, є думка про те, що одним з чинників, які обумовлюють низьку ефективність функціонування державної влади, є відсутність конституційного закріплення принципу взаємодії її «гілок» та відповідна позиція включити таку норму до Конституції України [див.: 27, с. 10; 28, с. 71]. Принцип взаємодії «гілок» влади з метою недопущення політичних та конституційних конфліктів та забезпечення стабільності державної влади, що обумовлює конституційний правопорядок як один із засобів забезпечення конституційно-правової свободи людини, іманентно притаманний організації публічної влади як інституційної складової сучасного українського конституціоналізму.

Таким чином, при формуванні системи сучасного українського конституціоналізму важливого значення набуває організація державної влади на основі конституційного принципу її функціонального поділу на законодавчу, виконавчу та судову, що унеможливорює концентрацію державної влади та безконтрольність дії її органів. Цей принцип у контексті конституціоналізму спрямований, передусім, на обмеження (самообмеження) державної влади (на користь громадянського суспільства, прав та інтересів людини і громадянина) шляхом взаємного обмеження її органів один одним, що передбачає наявність ефективної системи стримувань та противаг.

Ключові слова: державна влада, український конституціоналізм, суверенітет, поділ державної влади, система стримувань та противаг.

Сутність, джерела, організація і форми здійснення державної влади мають важливе значення для формування системи вітчизняного конституціоналізму, в якій державна влада є не тільки об'єктом обмеження (самообмеження) на користь прав та інтересів громадянського суспільства та людини, але й здійснює інструментальну роль у реалізації і захис-

ті принципів конституціоналізму та досягненні його мети — утвердженні конституційно-правової свободи людини. У системі конституціоналізму державна влада набуває особливих властивостей (характеристик), що забезпечують реальність її самообмеження та здатність виконувати вказану інструментальну роль, серед яких важливе значення має організація державної влади на основі конституційного принципу її функціонального поділу на законодавчу, виконавчу та судову з ефективною системою стримувань та противаг.

Сущність, источники, організація і форми здійснення державної влади мають важке значення для формування системи отечественного конституціоналізму, в якій державна влада являється не тільки об'єктом обмеження (самоограничення) в інтересі прав і інтересів громадянського суспільства і людини, але і здійснює інструментальну роль в реалізації і захисті принципів конституціоналізму і в досягненні його цілей — утвердженні конституційно-правової свободи людини. В системі конституціоналізму державна влада отримує особливі властивості (характеристики), забезпечуючі реальність її самоограничення і здатність здійснювати вказану інструментальну роль, серед яких важке значення має організація державної влади на основі принципу її функціонального поділу на законодавчу, виконавчу і судову з ефективною системою стримувань та противаг.

The essence, power, organization and forms of government are essential for the formation of domestic constitutionalism, in which state power is not only an object of restrictions (self-restraint) in favor of the interests of civil society and an individual, but also performs an instrumental role in implementing the principles of constitutionalism and the

protection of and in achieving its objective — the insurance of constitutional and legal freedoms. In the system of Constitutionalism the government acquires special properties (characteristics) to ensure its self-restriction of reality and the ability to act according to this instrumental role, including important government organization on the basis of its functional division into legislative, executive and judicial power with an effective system of checks and balances.

Література

1. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти / Селіванов В. М. — К. : Ін Юре, 2002. — 724 с.
2. Чиркин В. Е. Конституционные проблемы власти народа / В. Е. Чиркин // Государство и право. — 2004. — № 9. — С. 5–12.
3. Чиркин В. Е. Государственное управление. Элементарный курс / Чиркин В. Е. — М. : Юристъ, 2001. — 320 с.
4. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты / Жакке Ж.-П. ; [пер. с фр. В. В. Маклакова]. — М. : Юристъ, 2002. — 365 с.
5. Шаповал В. М. Поняття держави і суверенітету в конституційному праві / В. М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. — 2003. — № 1. — С. 70–83.
6. Фрицький Ю. О. Державна влада в Україні: становлення, організація, функціонування : монографія / Фрицький Ю. О. — Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2006. — 360 с.
7. Мере Ж. Принцип суверенітету: історія та основи новітньої влади / Жерар Мере ; [пер. з франц. Л. Кононович] — Л. : Кальварія, 2003. — 280 с.
8. Мамут Л. С. Народ в правовому государстве / Мамут Л. С. — М. : НОРМА, 1999. — 150 с. — (Российское государство и право: теория и действительность).
9. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року, № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука

Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 41. — Ст. 2605.

10. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України / [Погорілко В. Ф., Ставнійчук М. І., Руда Н. І. та ін.] — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 356 с.

11. Влада в Україні: шляхи до ефективності / [голова ред. ради О. Д. Святоцький]. — К. : Журн. «Право України» : Ін Юре, 2010. — 688 с.

12. Кравец І. А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики) / Кравец И. А. — М. — Новосибирск : ЮКЭА, 2002. — 358 с.

13. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / Андраш Шайо ; [пер. з венг. А. П. Гуськовой, Б. В. Сотина]. — М. : Юрист, 1999. — 292 с. — (Res cottidiana).

14. Маклаков В. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть : учебник / Маклаков В. В. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 896 с. — (Серия «Библиотека студента»).

15. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / А. З. Георгіца. — К., 1999. — 44 с.

16. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм / Шаповал В. М. — К. : Салком ; Юрінком Інтер, 2005. — 560 с.

17. Рішення Конституційного Суду України від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.csu.gov.ua>.

18. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук :

спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових вчень»; 12.00.02 «Конституційне право» / А. М. Колодій. — К., 1999. — 39 с.

19. Кривенко Л. Законодавча влада в системі державної влади / Л. Кривенко // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 1 (24). — С. 58–71.

20. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право / Шаповал В. Н. — К. : Княгиня Ольга, 2007. — 416 с.

21. Енгибарян Р. В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Енгибарян Р. В. — М. : НОРМА, 2007. — 496 с.

22. Сравнительное конституционное право : учеб. пособ. / [Б. Н. Топорнин, В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин и др.] ; отв. ред. В. Е. Чиркин. — М. : Международ. отношения, 2002. — 448 с.

23. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Тихомиров Ю. А. — М. : Издание 2-на Тихомирова М. Ю., 2004. — 355 с.

24. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України : Указ Президента України від 2 квітня 2007 р. № 264/2007 // Офіційний вісник Президента України. — 2007. — № 1. — Ст. 1.

25. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України VI скликання та призначення позачергових виборів : Указ Президента України від 9 жовтня 2008 р. № 911/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 77. — Ст. 2584.

26. Про зупинення дії Указу Президента України від 9 жовтня 2008 р. № 911 : Указ Президента України від 20 жовтня 2008 р. № 952/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 80. — Ст. 2679.

27. Теплюк М. О. Конституційно-правові проблеми організації публічної влади в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / М. О. Теплюк. — К., 2008. — 21 с.

28. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми організації державної влади в Україні / Ю. Шемшученко // Проблеми сучасного українського конституціоналізму : зб. наук. праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / заг. ред. : А. Стрижака, В. Тація / упоряд. : В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. — К. : ЛОГОС, 2008. — С. 67–72.